

SEMİH YEŐİLBAĞ**

Muhibbî Dîvânı'nda Değerli Taşlar*

Precious Stones in Muhibbi's Divan

Ö Z E T

Eski çağlardan beri her dönemde renkleri, parlaklıkları ile insan oğlunun dikkatini çeken değerli taşlar, zaman içerisinde bazen eşya yapılırken bazen hastalıklara dermân aranırken bazen de mekânlar ve insanlar süslenirken kullanılmıştır. Güzellere ve güzelliklere kayıtsız kalmayan klasik Türk edebiyatı da değerli taşlara kapılarını açmış, şâirler başlıcaları akik, dür, elmâs, kehribâr, lâciverd, la'l, mercân, yâkût, zümrüüd vb. olan bu taşlardan gerçek anlamlı kullanımlarda tespiti, mühür gibi eşya veya yüzük, küpe, taç gibi takı ya da aksesuar malzemesi olarak bahsetmiş; ama özellikle mecazî anlamlı kullanımlarda sevgiliye ait güzellik unsurlarını dile getirirken ve âşışın bazı âşıklık hallerini ifade ederken etkili anlatım sağlayabilmek için yararlanmışlardır.

Bu çalışmada, Muhibbî Dîvânı üzerinden yola çıkılarak değerli taşların oluşumları, nerelerden çıkarıldıkları, çeşitleri, yararları, zararları, taşlar çerçevesinde oluşmuş bazı inanışlar gibi farklı özellikler üzerinde durulmuş, Muhibbî Dîvânı'ndan ilgili beyitlere yer verilerek hem taşlarla ilgili genel bilgiler verilmeye hem de pâdişâh şâirler içerisinde 4100'den fazla şiirle en çok şiire sahip olan Kanûnî Sultân Süleymân'ın divanında bu taşları nasıl kullandığı gösterilmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELE R

Klasik Türk edebiyatı, değerli taşlar, Muhibbî, Kanûnî Sultân Süleymân.

ABSTRACT

Since ancient times, in each period the precious stones that attracted the attention of human beings with their colours and brightness have been used in the course of time, sometimes for the healing of diseases, and sometimes they were used to decorate places and people. Classical Turkish literature, which is usually mentioned beauties and pulchritude has opened another its idea to those precious stones. These stones are used to explain a real meaning purpose such as cornelian, pearl, diamond, amber, azure, garnet, coral stones, ruby emerald into rosary, stamp, or ring, earrings, crown and kind of accessories but these stones especially used when explaining beloved's beauty edges and used to express a metaphorical description from those who is being in the situation of loving.

In this study, according to the explanations presented in Muhibbi's Divan about the formation of these precious stones, their origins, types, benefits, harms and some beliefs that are trusted from them has been mentioned. Based on the explanation from Muhibbi's Divan, it described the relationship between general information about these precious stones and their relationship to the way they were used based on Sultan Suleiman the Magnificent's Divan, who also owns the most poems written with more than 4100 poems.

KEYWORDS

Classical Turkish literature, precious stones, Muhibbi, Sultan Suleiman the Magnificent.

* Makalenin Geliş Tarihi: 23.04.2019 / Kabul Tarihi: 29.05.2019.

** Dr. Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, (syesilbag@hotmail.com), Orcid Id: 0000-0001-9219-3601.

Giriş

Taşlar üzerine yazılan eserlerin geçmişinin çok eskilere dayandığı, dünya milletleri arasında kültürel olarak önemli bir yere sahip olan taşlarla ilgili tarihin en ilkel topluluklarından en gelişmiş topluluklarına kadar *tapınma, sihir, büyü, tılsım, bereket, uğur, şifa, ilaç, çocuk doğurtmak, cinsiyet belirleme, yağmur veya kar yağdırma* gibi inanç ve âdetler olduğu bilinmektedir. (Acun 2010: 105) Arap ve Fars edebiyatlarında Müslüman âlimler IX. asrın başlarından itibaren değerli taşlara ilgi duymuş, değerli taşlar ve madenler üzerinde inceleme yapmış ve eserler vermeye başlamışlardır.

İslâm coğrafyasında yazılan cevher-nâmelerin şekil ve içeriklerini belirleyen önemli iki eser, IX. yüzyılda yazılmış olan *Kitâbü'l-Ahcâr* ve *Kitâb Sırr el-Esrâr* olarak tespit edilmiştir. Farsça, Süryanice ve Yunanca kaynaklardan istifâde edilerek yazılan bu eserlerde özellikle metallerin ve taşların büyüsel özellikleri üzerinde durulmuştur. (Murad ve Ateş 2018: 97) İlerleyen yıllarda söz konusu ilgi, Osmanlılar döneminde de devam etmiş, bu alanda *cevher-nâme* veya *cevâhir-nâme* adıyla anılan, genellikle Arapça ve Farsçadan tercüme veya derleme yoluyla meydana getirilmiş birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerde değerli taşların *nerelerden çıkarıldıkları, özellikleri, çeşitleri, faydaları, zararları, bazı hastalıkları tedâvi edici etkileri, kullanım usulleri, hatta bu taşlar etrafında oluşmuş inanışlar* gibi hususlar yer almaktadır.

Cevâhir-nâmelerin dili; değerli taş ve hastalık isimlerinin çoğunlukla Arapça, Farsça olmasına rağmen, benzeri didaktik eserlerin birçoğunda görüleceği üzere açık ve anlaşılır bir nitelik taşımaktadır. (Kutlar 2002: 64-65) Bu tarz eserler, genellikle mensurdur ve eldeki mevcut kaynaklarla bugün bilinen Türkçe ilk örneği Sultan II. Murâd döneminde Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî'nin yazdığı "Cevher-nâme" adındaki eserdir. Bu kitap, önce H. 823/M. 1427 yılında Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'e sunulmuş, daha sonra Şîrvânî bu eseri genişleterek ve ilâveler yaparak (Cevher-nâme'de 25 bâb olan eser 32 bâba çıkarılmıştır.) "Tuhfe-i Murâdî" adıyla H. 833/M.1429'da Sultân II. Murâd'a sunmuştur. Eserin ilk 25 bâbı müellifin de belirttiği gibi ünlü hekîm Tifâşî'nin "Ezhârü'l-Efkâr" isimli cevher-nâmesinin tertîbine uyularak hazırlanmıştır. (Argunşah 1990: 1) Tıp tarihçilerinin hemen hepsi, eseri Anadolu'da yazılan

Türkçe ilk tıp kitapları arasında saymış olmalarına rağmen eser, aslında ikinci dereceden bir tıp kitabıdır; daha çok kıymetli taşlar, mukavviyyat (kuvvetlendirici ilaç) ve ıtriyyatla ilgili bir eserdir. (Argunşah 1999: 39) Sonraki zamanlarda da bu alana ilgi devam etmiş, Za'îfî (Risâle-i Cevâhir-nâme), Yazıcızâde Ahmed-i Bîcân (Cevâhir-nâme), Mustafa bin Seydî (Cevâhir-nâme-i Sultân Murâdî), Zeynelâbidîn bin Halîl (Risâletü'l-Cevâhir), Ayaşlı Şa'bân Şifâ'î (Şifâ'iyye) Yahya bin Muhammed el-Gaffarî (Yâkût fî Cevher el-Cevâhir el-Ma'âdin) gibi müellifler tarafından bu konuyla ilgili eserler verilmiştir.

Osmanlılar döneminde yazılmış kimi ansiklopedi nitelikli eserlerin içerisinde cevherlere ayrılmış bölümler bulunmaktaysa da cevâhir-nâmeler çoğunlukla müstakil eserlerdir. (Kutlar 2003: 121) Değerli taşlara böyle müstakil eserler içerisinde yer verildiği gibi, Osmanlı sahasında yazılmış edebî eserlerde özellikle sevgilinin güzellik unsurlarından bahsederken şâirler, şiirlerini daha güzel ve etkileyici kılabilmek için de benzetmeden telmihe kadar yaptıkları çeşitli edebî sanatlarda değerli taşlardan yararlanmışlardır. Divan şâirleri bir yandan da şiirlerini oluştururken toplumda değerli taşlarla ilgili yüzyıllar içinde oluşmuş inançlar ve kültürel kodlar aracılığıyla “zihinsel, mecazî ya da simgesel imge”ler meydana getirmiş, bu kodlar aracılığıyla divan şiirinin arka planını oluşturan birçok kaynaktaki değerli taşlara ait bilgi de metinlere taşınmıştır. (Kutlar 2005: 2)

Osmanlı hânedânlığının onuncu pâdişâhı olan Sultân Süleymân Han'ın (1495-1566) yaşadığı XVI. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin fetih ve zaferlerin yanında mimarî, sanat ve şiir gibi farklı alanlarda gelişme gösterip başarılı yakaladığı görkemli bir yüzyıldır. Bu dönemde Hayâlî (ö.1557), Fuzûlî (ö.1556), Bâkî (1526-1600), Zâtî (1471-1546), Nev'î (1533-1599), Taşlıcalı Yahyâ (ö.1575) gibi edebiyat tarihimiz içerisinde yer alan çok önemli isimler yaşamış, verdikleri kıymetli eserlerle hem kendi dönemlerindeki hem de kendilerinden sonraki dönemlerdeki sanatçılar üzerinde çağlar boyu sürecek derin etkiler bırakmışlardır. İşte askerî ve siyasî açıdan olduğu kadar sanat ve edebiyat açısından da başarılı bu yüzyılda yaşayan ve kırk altı yıl tahtta kalan Sultân Süleymân Han, belki de bu edebî muhîtin güçlü tesiriyle sanatı ve sanatçıları koruyup gözetmiş hatta kendisi de sanat ve edebiyatla ilgilenmiş, Fatih Sultân Mehmed Han ile

başlayan divan sahibi “şâir pâdişâhlar” zincirinin başarılı şâirliği ve divanındaki 4100’den fazla şiiriyle önemli bir halkası olmuştur.

Türk şâirlerinden en fazla Ahmed Paşa (ö.1496-97), Necâtî (ö.1509), Bâkî, Fuzûlî ve Hayâlî’den etkilendiği görülen şâir, sevip beğendiği şâirlerin şiirlerini tanzir etmiştir. (Ak, 1977: 25) Şiirlerinde genellikle Muhibbî mahlasını kullanan şâir, “Muhib”, “Meftûnî”, Âcizî mahlaslarını da kullanmıştır. (Ak, 2010: 74; Kurtoğlu: 2006: 76) Muhibbî, devrindeki diğer şâirlere nazaran özellikle gazellerinde daha anlaşılır bir Türkçeyle tevhid ve naattan etkilendiği şâirlere, aşktan şiire kadar belirli kavramlara dair düşüncelerine, hayata dair öğütlerden tövbeye yönelmeye kadar birçok konuya samimi bir üslûpla değinmiştir. Biz burada Kemal Yavuz ve Orhan Yavuz tarafından hazırlanan Muhibbî Dîvânı’nda¹hangi değerli taşların nasıl kullanıldığını, bu taşlar etrafında oluşmuş inanışları göstermeye ve bu kullanımları divandan aldığımız örnek beyitlerle desteklemeye çalışacağız.

1. Akîk

Yanardağ ateş toplarının denize düşmesi ile oluşan, kesildiğinde çok sayıda eş merkezli şerit ve damar görüntüsü veren kuvars türü, silisli bir süs taşı. (Çağbayır 2017: 59) Dünya üzerinde, Rumiyye Denizi’nin sahilleri, Basra, Magrip, Hindistan gibi birçok yerde madeni olan akîk taşının iyisi Yemen’deki San’a’dan çıkarılır. San’a’dan çıkarılan açık kırmızı gül renginde olan bu akîk taşı, şu’a ve nuru bakımından sarı, siyah, beyaz, bakır renginde de olabilen diğer akîk türlerinden daha üstün tutulmuştur. Kusuru, damarı ve bulanıklığı olmayanı; siyah ya da beyaz leke ve benek barındırmayanı, Yemen’de koyu kırmızı renkli ve renkli çizgiler halinde görüleni beğenilir. (El-Bîrûnî 2017: 218)

Akîğin rengini, ışığının değdiği şeye kırmızı renk verdiğine inanılan Süheyl yıldızından aldığına ve bu yıldızın dünyada en parlak Yemen’den görüldüğü için en iyi akîk taşının da Yemen’den çıkarıldığına inanılır. (Pala 2015: 14)

¹ *Muhibbî Dîvânı Bütün Şiirleri* (2016) (Haz. Kemal Yavuz ve Orhan Yavuz), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Akîk yüzük takan kişinin savaşta düşmanından korkmayacağı, bedeninin iç ve dışında kan akışını engellediği, hayızlı kadınlar için faydalı olduğu, üzerinde akîk taşı bulunduran hâmile kadınların düşük yapmayacakları, doğumlarını vaktinde yapacakları, akîğin döğülüp toz halinde dişlere sürülmesinin dişleri beyazlatıp diş yüzeyindeki çukurları gidereceği, diş kanamalarını engelleyeceği düşünülür. (Argunşah 1999: 163) Vücuda temas ettiği sürece ferahlık verdiği, göze sürme diye çekilince görme yeteneğini artırdığı ve kirpikleri güzelleştirmek için de kullanıldığı bilinmektedir. (Canım 2016: 552) Ateş, aslında akîk taşı bozar. Bununla birlikte belli bir süre ateşe maruz bırakılmak onu güzelleştirir. (El-Bîrûnî 2017: 217)

Duâ edilirken elde akîk yüzük bulunmasının duânın kabulüne vesile olacağı kabîlinden dine sokulmak istenen bazı bid'atler gibi; büyü, sihir, cifir gibi gizemli işlerde de akîk taşının üzerine yazılan duâların etkili olacağına inanılmıştır. (Şentürk 2016: 223) Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'e nispet edilen, akîğin mübârek olduğuna ve akîk yüzük kullanmanın fakirliği giderdiğine dâir çeşitli rivâyetler yer almakta ise de bunların zayıf hatta mevzû oldukları kabul edilmektedir. (Erdem 1989: 262-263) Ebu Reyhân Muhammed bin Ahmed el-Bîrûnî "El-Cemâhir fî Ma'rifet'i-Cevâhir" adlı eserinde bu konuda şöyle der: "İnsanların çoğu Hz. Muhammed'in 'Akîk takınız.' (تختموا بالعقيق) hadîsinin rivâyet edenlerce tahrif edilmiş olduğunu söylerler. Onlara göre, rivâyetin aslında el-Kîk Vâdisi'nde² (وادی القيق) et-tahîm (التخيم, çadır kurmak) ve en-nuzûl (النزول, konaklamak) emredilmiştir. (El-Bîrûnî 2017: 219)

Akîkten tarih boyunca kakmacılığın dışında gerdanlık, fincan, kadeh, kupa, tespih, mektup açacağı, şemsiye ve baston sapı gibi eşyalar yapılmış; akîk en çok da mühre, yüzük, yüzük kaşı ve mühür yapımında kullanılmıştır. Akîk, süs eşyası yapımında eski çağlardan bu yana yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Akîkten yapılmış kâselerin özellikle Bizans İmparatorluğu'nda çok popüler olduğu bilinmektedir. (Atakul vd. 2007: 79)

² Akîk, Arapçada "vadi, dere yatağı, ırmak" anlamlarında kullanılan bir kelimedir ve Medine'nin güneybatısında bulunan hurmalıkları ve pınarlarıyla meşhur bir vadinin de adıdır. Şiddetli yağmurlardan sonra çevredeki yamaçlardan toplanan sularla geniş bir çay görünümü alan Akîk vadisinde diğer zamanlarda ise yeterli su bulunmamaktadır. Hz. Ömer devrinde görülen vadide yağmurdan sonra oluşan seli seyretme âdeti bugün de devam etmektedir. (Bkz. Bostan 1989: 263)

Şâirler, Muhibbî'nin aşağıdaki beyitlerinde olduğu gibi âşğın gözünü, kanlı gözyaşlarını, sevgilinin dudaklarını, şarap gibi kırmızı renkli birçok varlığı etkili bir şekilde anlatmak için akığı benzetme unsuru olarak kullanmışlardır. Eski şiirde şâirler, âşğın kanlı gözyaşlarının denize düştüğü zaman, deniz suyunun erimiş akık gibi olacağını da tasavvur etmişlerdir:

Kadem çün halka-i hâtem olaldan dest-i gam içre Akık-i eşkile rûyum nigîne döndi hâtemdür	641/2
La'lüñ akiki kıymetine kâdir olmadum Ednâ bahâsı belki bu dünyâca mâladur	734/3
Didüm ki bugün la'l-i Bedahş oldı sirişküm Didi ki galat söyleme akık-i Yemen'dür	928/3
Lebüñ şevkine dîdemden dökerem tâ seher her şeb Akiki geh Yemen-rîzem gehî yâkût-ı mî bârem	2218/2
Ol leb mi yâhû müldür yâhûd şârâb-ı kevser Yâkût ya akık ü ya la'l yâhû mercân	2688/4

2. Dürr

Lü'lü', *leâl*, *mürvârîd*, *leâl*, *leâlî* gibi isimlerle karşılanan inci, sadef denilen deniz hayvanının karnında oluşur. İnanışlara göre nisan ayında sahile ya da suyun üstüne çıkan sadef, kapakçıklarını açar ve o sırada karnına düşen nisan yağmurunun damlasını yutup denize döner. Denizde tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi, hayvana ıstırap verince sadef, bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılar. Salgılanan bu sıvılar birbiri üzerine yapışır, katlaşıncı da inci tanesini oluşturur. Hayvanın karnında deniz suyundan bir miktar kalırsa inci bulanık, kalmazsa parlak olur. (Kırbyık 2007: 65)

Muhibbî, incinin teşekkülüne atıf yaptığı aşağıdaki beyitte gözü sadefe, gözyaşını inciye benzetmektedir. Öyle ki şâirin gözleri, gözyaşı incisini korumak için sadef olmuş; sanki nisan yağmuruyla mücevher yüklenmiştir:

Dürr-i eşküm hıfzına olmuş meğer çeşmüm sadef
Âb-ı nîsânıla gevher-bâr olupdur gözlerüm 2114/4

İncinin iyisi Ummân Denizi'nden çıkar. Herek Adası, Serendip, Kîşü'l-Bahreyn'den (Basra Körfezi) çıkan inciler ve de Serendîb Denizi'nden çıkanlar da iyidir; ancak Hicâz, Yemen, Aden, Sahrat, Kulzüm Denizlerinden (Kızıl Deniz) çıkan sadeplerin incisinde letâfet, tarâvet ve âbdârlık azdır veya hiç yoktur. (Argunşah 1999: 79)

İncinin iyisinin Umman Denizi'nde olduğunu bilen Muhibbî, inci gibi dişlere sahip bir sevgili istersen Umman Denizi'ne benzeyen gözyaşlarına dal, demektedir. Muhibbî, şiirini de inciye benzetir. Ona göre şiirini kim görürse, onu Aden incisinden daha güzel diyerek över. Şâir, gözyaşını deryaya, gözünü sadefe, gönlünü ise Yemen mülkündeki Aden'e benzetmektedir. Yemen'de bile arayıp bulunamayacak olan saf inci, Muhibbî'nin gözyaşına benzer:

İy Muhibbî isterisen dişleri mânend-i dür
Gözlerüm yaşına tal ol bahr-ı ummânundurur 577/5

Kim görse bu elfâzıla nazmuñu Muhibbî
Tahsinler idüp diye ki yiğ dürr-i 'Aden'den 2476/5

Yaşum deryâ sadef çeşmüm içinde bulunur dürler
Didüm iy dil seni bildüm Yemen mülkinde 'Aden'sin 2537/3

Gözüm yaşına benzer dürr-i sâfi
Arayup bulmayasız siz Yemen'de 2881/4

Bu kıymetli taş; genellikle benzetme yoluyla diş, ter, çiy tanesi, gönül, gözyaşı, sevgilinin vuslatı, şiir, güzel söz, mânâ güzelliği, şâirin söz söyleme kabiliyeti ve bulduğu orijinal mânâlar gibi birçok kavramı anlatmak için benzetme unsuru olarak kullanılır:

Dür dişî fikr[i] ile düşdüm yine bir 'âleme
Her taraftan eşk-i çeşmüm görünür deryâ bana 111/2

Gördiler cân riştesine dizdügüm söz dürlerin
Didiler mîr-i suhen eş'âr u dîvânım görüp 155/4

Kim göre rengîn lebûñle dōstum lü'lü' dişüñ Diye dürr kim bakar la'l-i Bedahşân'dur 'abes	307/5
İy Muhibbî dişleriyle leblerin zikr eyledüñ İşiden didi kelâmuñ dürr ü gevherden lezîz	419/7
Muhibbî yine yârâna ma'ânî dürlerin dökdüñ Bu şî'rüñ tarzını ancak senüñ sâhib-kemâl anlar	429/5
Meyl iderse gözlerüm yaşına yâr olmaz 'aceb Çünkü kadrini bilür her biri bir dürdânedür	481/6
Katredür gerçi suhen lîk dehenden çıkıcak Kıymetin kim ki bilür ol aña dür-dâne olur	487/2
Dür dişüñ yâdına talsam ger ma'ânî bahrına Her ne cevher kim çıkarsam fikr-i bikrümünden çıkar	1065/2
Ko daksun rişte-i câna Muhibbî ehl-i nazm olan Ma'ânî bahrına talup çıkardun dür gibi sözler	1129/5
Saçılan dürler sana kim işide elfâzuñı Tâze güller bitüre ger 'ârızuñ döke 'arak	1619/3

Muhibbî, istifham sanatından yararlandığı aşağıdaki beyitlerde, sevgilinin dudağını noktaya ve dişlerini inciye benzetirken ağzını da la'lden yapılmış, içinde değerli taşların bulunduğu bir hokkaya benzetmiştir:

Nokta mıdur leb midür bu yohsa la'lîn hokkadur Diş midür pinhân olan ol hokkada lü'lü' midür	426/3
Hande kılsa gül gibi zâhir görinen diş midür Yohsa saklu hokka-i la'l içre lü'lü'lar mıdur	800/3

Dür, kalıplaşmış bazı tamlamalar içerisinde özel anlamlar yüklenmiş olarak da kullanılmaktadır. "Dürr-i Yetîm" tabîri, edebî eserlerde kinayeli olarak kullanılıp hem sadeftte tek olan inciye hem de anne ve babasının tek oğlu olan ve küçük yaşta yetim kalan Peygamberimizi kastederek kullanılabilir. Hz. Ali'nin mezarının Necef'te olduğuna inanıldığından "dürr-i Necef" ifâdesi ile de Hz. Ali kastedilmektedir:

Gözüm yaşı benüm dürr-i Necef'dür Yaşum dürdâne çeşm aña sadefdür	710/1
Bu ne hikmetdür ki deryâda sadef halk eyledüñ Bu ne kudret mâdan itdüñ bî-bâhâ dürr-i yetîm	2177/4

Nasıl ki sadef kırılmadan içindeki inci çıkarılamıyorsa, inciye benzeyen gözyaşının elde edilmesi için de âşığın cam gibi hassas gönlü kötü söz ve hareketlerle kırılmalıdır:

Şîşe-i gönlümü sı göz yaşını ister isen Dür kaçan hâsıl olur sımayalar ger sade fi	3312/4
---	--------

Sadef, birden fazla yağmur tanesi yutarsa sadef içinde birden fazla inci olur ve bunlar ebât olarak çok olurmuş. En makbulü sadeftede tek, yuvanlıkta tam, pürüzsüz ve iri olan incidir. Dür-dâne, dürr-i galtân, dürr-i yek-dâne, dürr-i şehvâr, dürr-i yetîm, dürr-i yektâ veya dürre gibi adlarla anılan da bu incidir. (Aybet 1989: 359)

Kan yaşumla al olalıdan benüm kirpüklerüm Merdüm-i çeşmüm dizer her dem dür-i galtân aña	121/2
Dürdür Muhibbî nazmını gel dak kulaguña Her kim görürse diye bu ne şâhvâr olur	1030/5
Bir bencileyin var mı bu bahr-ı gam içinde Bir sencileyin dişleri şehvâr ele girmez	1346/3

Mecaz anlamlı düşünülduğünde, bir hedefe ulaşmak isteyen kişi; zorlukları göze almalı, zorluklara rağmen amacından vazgeçmemeli; çünkü hayatta her başarı bir bedel ister, şeklinde düşünülebilecek “dalğış olup denizde inci aramak” ifâdesi, kinâyeli kullanılmıştır; zira gerçek anlamlı olarak da düşünülduğünde inci bulmak için denizlere dalmak zor ve tehlikeli bir iştir. Bu zorlu iş, Tuhfe-i Murâdî’de şöyle anlatılır: Denizden inci çıkarmak isteyen gavnâs gemiye biner, sadef olduğunu düşündüğü yerlere gider. Yanında getirdiği uzun sırık yardımıyla sadeplerin yerini belirledikten sonra, gemiye bağlı uzun bir ipin ucuna büyük kara bir taş bağlayıp ipe bağlı bu taş ile kendisini gemiden denize atar. Gavnâs, taşın ağırlığıyla deniz dibine kadar iner, elindeki orağa benzer alet ile

gördüğü sadefleri keser, fileye doldurur, yine bu ipe tutunarak hızlı bir şekilde denizin yüzeyine çıkar. Deniz dibinde insana zarar verecek hayvanlar çok olduğundan gavnâs, tehlikeli durumlar için yanında taşıdığı yağlı denize döker; zararlı hayvanlar, bu yağdan ürker ve kaçarlar; gavnâs, bu şekilde tehlikeli durumlardan korunmuş olur. (Argunşah 1999: 79-80)

Muhibbî bahra gavnâs ol bulasın dürr-i yektâyı
Egerçi pür hatar dirler direm deryâdan el çekmem 2279/5

İncinin kalp kanını temizleyerek kalbi ferahlattığına, yüzü güzelleştirdiğine, göz ile ilgili hastalıklara iyi geldiğine inanılır. Geçmişte yalnızca bir süs aracı değil, aynı zamanda gözü kuvvetlendirmesi, görüşü artırması ve göze parlaklık vermesi gibi sebeplerle sürme olarak kullanıldığını, bu sürmenin etkisini artırmak için de deliksiz incinin dövülüp toz haline getirildikten sonra sürmeye ilâve edildiğini hem tıp kitaplarından hem de edebî kitaplardaki şâirlerin ifadelerinden öğrenmekteyiz. (Yeniterzi 1998: 99) İncinin sağlık için kullanımı yanında taç, küpe, kolye gibi süs eşyası olarak kullanımına da beyitlerde rastlanmaktadır. Bazı beyitlerde inci küpenin kulağa süs eşyası olarak takılması anlamıyla birlikte ifadenin kinâyeli kullanılarak sözün “kulağına küpe olmak” deyi-mindeki “başa gelen bir durumdan alınan dersi unutmamak” anlamı da akla getirilecek şekilde kullanıldığı görülmektedir:

Hak yolında ihtiyâr-ı fakr idüp fahrum didi
Geymezidi virseler dürr ü cevâhir tâc aña 113/3

Muhibbî sözleri dürr ü güherdür
Gerekdür anı yârân ide mengûş 1411/5

Nazm ider lü'lü' dişüñ la'l lebüñ evsâfını
Rişte-i cân üzre dizmiş dürr ü gevher bağlamış 1418/3

3. Elmâs

Aslı Yunanca azâmis olup kıymetli sert çelik mânâsındadır. (Onay 2009: 169) Dilimizde genellikle kıymetli taş demek olan kelime, eski şiirimizde sert çelik, keskin kılıç mânâlarında da kullanılmıştır. Aslı kömürdür.

Kasığında taş olan kişinin taşını düşürmesine, sancıya, mide fesadına oldukça faydalıdır. Bebeklerin boynuna veya koluna bağlanırsa korku ve uçuğu önler, yanında elmas bulunana yıldırım isabet etmez, dişlere sürülürse dişleri temizler, beyazlatır bunun yanında yutulduğu takdirde bağırsakları parçalar ve yutani öldürür, merhemlere katılır vücuda sürülürse iltihaba sebep olur ve sürülen bölgeyi yakar. (Argunşah 1999: 146-147)

Diğer bütün taşları kırar veya deler sadece kurşun, elması keser ve parçalar. (Argunşah 1999: 144) Greko-romen dönemde ve Çin'deki zanâatkârlar, elması aşırı sertliğinden yararlanmak sebebiyle demirden bir desteğe oturtarak kabartmalı taş oymak amacıyla M.Ö II. yüzyıldan beri kullanılmaktadırlar. (Voillot 2013: 17) Hiçbir cisim tarafından çizilemez, ancak kendi tozları vasıtasıyla işlenebilir. Renksiz, saydam, sarı, kül rengi, kırmızı, mavi, pembe, yeşil ve kara renkli olanları vardır. Mavi, kırmızı ve yeşil elmasa çok nadir olarak rastlanır. 770 derecede kül bırakmadan yanar. (Canım 2016: 554)

Eski şiirimizde âşığın gözyaşları, kadeh, sevgilinin gamzesi, kılıç ve hançerle ilgili benzetmelerde kullanılmıştır. Sert çelik, keskin kılıç mânâlarında da kullanılmıştır:

Bilsem eşküm n'îçün itmez göñline yârûñ eser	
Dirler elmâs iy Muhibbî seng-i hârâdan geçer	1038/4
Kirpügüm elmâs idüp delsem yaşum cevherlerin	
Dâne dâne her birin tesbîh-i mercân eylesem	2343/3

4. Kehribâr (Keh-rübâ, Kâh-rübâ)

Kelime anlamı "saman kapıcı"dır. Bir yere sürtülerek ısıtıldığında elektriklenip saman, tüy, toprak gibi şeyleri çekme kuvvetine sahip kömür cinsinden bir madendir. Fosilleşmiş ağaç reçinesi olarak tanımlanabilen kehribar, özellikle çam ağacının reçinesinin zaman içerisinde değişimiyle oluşur. *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı*'nda El-kindî'den yapılan bir alıntıda nehir kıyısında yetişen bir ağaçtan kaynaklı bir zambak olduğu, ağaçtan suya düşüp katılaşıp zaman içerisinde denize ulaştığı,

dalgaların onu sahile attığı, buna karşın toprağa düşen zamkın katılaştırmayacağı bilgisine yer verilmektedir. (El-Bîrûnî 2017: 275)

Altın sarısından kahverengiye ve kırmızıya kadar değişik renklerde olabilmektedir. (Atakul vd. 2007: 84) Göz değmesinin zararını yok eder. (El-Bîrûnî 2017: 273) Genellikle süs eşyası, mühür, düğme, tespîh gibi nesnelerin yapımında kullanılan kehribarın en iyisi Mağrip ve Hindistan kehribarıdır. Mide rahatsızlıkları, verem, ateş yanığına iyi gelir. Yüreğe kuvvet ve ferahlık verir. Üzerinde kehribar taşımak burun kanamasını dindirir, hamile kadınların karnındaki çocuğu korur ve sarılık için de faydalıdır. (Canım 2016: 556-557)

Kehribar, Muhibbî Dîvânı'nda rengi itibariyle âşıkın benzini tarif etmek için kullanılmıştır. Âşıklığın alâmetlerinden olan sarı yüz ile kehribar arasında benzetme ilişkisi kurularak âşıklığın en önemli belirtilerinden olan "solgun yüzlü olma hâli" somutlaştırılmıştır:

Yüzüme bak bilesin hâl-i 'ışkum
Degüldür kehrübâ da böyle saru

2763/5

5. Lâciverd (Lâcüverd, Lâjüverd)

Mavi, gök rengi bir taştır. En kıymetlisi saf, yeşile ve kırmızıya çalar renkte olanıdır ki Bedahşân dolaylarından çıkar. Özellikle Kâbil dolaylarından çıkanlar sevdâyı defeder, kalbi kuvvetlendirir ve ferahlık verir. Çocukların boynuna takılırsa korkmalarını engeller ve rahat uyumalarını sağlar. Sürmeyle kullanıldığında göz için faydalıdır. (Aksoy 2016: 78) Gece körlüğünden korur. Yüzyıllar boyunca takı ve aksesuar yapımında, oymacılıkta, mimarî yapılarda, hat ve tezhip sanatlarındaki süslemelerde lacivert taşından istifade edilmiştir.

Edebî eserlerde lacivert taşı, gündüz veya gece vakti gökyüzünün aldığı rengi betimlemek için kullanılmıştır. Ayrıca bu taş, şiirlerde sevgilin yüzündeki ayva tüyleriyle; vücuttaki vurma, çarpmadan kaynaklanan morluklarla (âşık dertlenerek kendi göğsüne vura vura göğsünde morluklar, yaralar oluşturur) ve mor renkli bir sümbül çeşidiyle ilişkili olarak kullanılmıştır:

Senden ayru kûh-ı gamda iy yüzi mâhum benüm
Seng-i mihnetle dögüp oldı bu cismüm lâciverd

405/2

Niçe yıllardur ki devr eyler bu çarh-ı lâciverd
Görmedi bir hûb-rûşen mâh-ı tâbânüm gibi

3207/2

6. La'l (Seylan Taşı)

Divan şiirinde en çok kullanılan taşlardandır. Yâkût gibi kırmızı ve kıymetli bir çeşit cevherdir. Makbûlü Bedahşân dağlarında bulunduğu-
dan "la'l-i Bedahşân" ifâdesi, meşhurdur. Abbâsî hilâfetinin ilk dönem-
lerine kadar bilinmeyen bu taş rivâyetlere göre bir deprem sonucunda
Bedahşân yakınlarındaki Sekenan (?) Dağı'nın yarılmasıyla bulunmuş, bu
taşı bulan kadınların bu taştan küpe yapmasıyla değeri artmış ve
mücevherattan sayılmaya başlanmıştır. (Pala 2003: 69) Şark edebiyatında
sevgililerin dudağı daima la'le benzetilmiştir. (Onay 2009: 308) Yine rengi
dolayısıyla âşığın kanlı gözyaşları, şarap, güneş için de benzetme ilgisiyle
edebi eserlerde çokça kullanılmıştır.

Katre katre kanlu yaşuñ rişte-i cân üzre diz
Her birisi bî-bahâ la'l-i Bedahşân oldu tut

132/2

"La'l-i nâb", halis ve saf la'l demektir. Kırmızı dudaktan kinayedir.
Birçok divan şâirinde olduğu gibi, Muhibbî'nin şiirlerinde de bu imgeye
rastlanmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitlerde la'l-i nâb, açık istiâre yo-
luyla sevgilinin dudağını ifade etmek üzere kullanılmış bir benzetme
ögesi olarak dikkat çekmektedir:

Şarâb-ı la'l-i nâbuñdur iden ben bî-dili şeydâ
Ser-i zülf-i siyâhuñdur getüren başuma gavgâ

94/1

La'l-i nâbuñ yâdına her dem gözümünden hûn akar
Sanasın bezm-i mahabbetde mey-i gülğûn akar

462/1

Dudak ile la'l benzerliği söz konusu olduğunda rengin yanı sıra doğ-
rudan ya da dolaylı olarak "suyun" işaret edildiği de olmaktadır. Bunda
akrebî ya da *pîyâzî* adındaki la'l çeşitlerinin ağızda çok tutulduğunda su-
suzluğu giderdiğine olan inanç etkili olsa gerektir. (Argunşah 2009: 137)

Mürdeler bula şifâ ger içe la'lüñ suyunı
Yiridür eyleriseñ bu dil-i bîmâra meded

404/4

La'l ile ilgili beyitlerde ısrarla üzerinde durulan bir durum da dermân, dârü's-şifâ, tiryâk, ilâc, em, devâ, dârû gibi anlamca benzeyen kelimelerin kullanımıyla lâ'lin (sevgilinin la'l gibi kırmızı dudakları) âşık-ğın gönül derdine, manevi hastalığına şifâ olduğudur. Ancak la'l taşının beniz sarılığını giderici etkisi de vardır. (Kutlar 2003: 124) Kendileri de âşık olan ve âşıklığın önemli alâmetlerinden olan sarı, solgun beniz için yapılan la'lin yumuşak dövülerek nebât şekeri (nöbet şekeri) ve gül suyu ile yenmesinin benzi gayet kızıl edip sarılığı giderici özelliğinin olmasının da bu beyitlerde îmâ edildiği düşünülebilir:

Egerçi 'akreb-i zülfüñ urur zahmı dil ü câna Ne gam tiryâk-i la'lüñden olur her demde em peydâ	18/4
Zulmet-i zülfünde la'lüñ âb-ı hayvândur baña İy Mesihâ sözlerüñ derdüme dermândur baña	84/1
La'l-i nâbuñ hasretinden hastayam iy dil-firîb Leblerüñ dârü's-şifâsından buyur dermân baña	93/3
Mukarrerdür helâk itmek beni âhir bu zehr-i gam Eger tiryâk-i la'linden devâ itmezse şeker-leb	160/3

Şâirler mühür; yüzük veya hâtem kelimesiyle sevgilinin dudağını kastederlerdi. Mühür; yüzük veya yüzük üzerindeki kıymetli taş anlamına gelir. Sevgilinin dudağı da yâkût yahut la'l olarak anıldığından dolayı aralarında bir benzerlik kurulur. Hz. Süleymân, üzerinde ism-i azam yazılı yüzüğü (mührü) ile insanlara, cinlere, perilere, devlere, bütün vahşi hayvanlara, kuşlara ve rüzgârlara hükmederdi. (İpekten 1998: 71) Bu kıymetli yüzüğünü bir devin (şeytan) çalarak yüzüğü parmağına takması ve Hz. Süleymân hüviyetinde hükümdar olması hâdisesi, divan şiiri içerisinde kendisine yer bulmuştur. Bu olaya telmihten yola çıkarak şâirler, şiirlerinde değişik imajlarla, yüzük, rakip, dev, Süleymân kelimelerini çeşitli anlamsal çağrışımlar içinde birlikte kullanmışlardır:

Oldılar emrüne râm insile cin cümle tuyûr Hâtem-i la'l-i leb ü mühr-i Süleymân'ın görüp	182/4
--	-------

La'l taşı bazı macunların karışımına dahil edildiğinde ferahlık ve neşeyi artırır, yüreğe kuvvet verir, gamı giderir. Göz için hazırlanan

karışımlara katılınca gözün nurunu artırıp göz sinirlerini kuvvetlendirerek göz sağlığını korur. La'l faydaları bakımından yâkûta benzer. (Argunşah 1999: 137)

La'lüñi añdum ferahdan yok yire kan agladum	
Gâh olur meclis içinde yok yire aglar mest	293/4
Bu dil-i gamgînümi sanmañ şarâb eyler ferah	
Leblerin zikr eylesem ol la'l-i nâb eyler ferah	346/1
Leblerin zikr eyle aña 'akreb-i zülfini ko	
Variken la'l-i müferrah virmegil semden haber	677/3

Divanda, Süheyl yıldızının ışığının değdiği taşı lâle dönüştüreceği, aslında madenden beyaz bir taş şeklinde çıkarıldığı, la'lin renginin kırmızılaşması için bu taşın kanlı taze ciğere batırılıp güneşe konması gerektiği gibi halk inanışlarını hatıra getiren beyitlere de yer verilmiştir.

Dil la'lüñüñ hevâsına hûnîn ciger geçer	
Şevk-i ruhuñla dîde de sâhib-nazar geçer	699/1
Aglayup sürse Muhibbî rûy-ı zerdin taşlara	
Yollaruñ etrâfı cânâ la'l ü altun taş olur	931/5
Yâr şîrîndür dilâ şeftâlû-yı la'le iriş	
Âfitâb-ı hüsnile bulmuşdurur ol perveriş	1405/1

Âb-ı hayâtı bulmak için gittiği zulümâttan çıkmaya çalışırken İskender'in ve ordusunun yolu; taşı yâkût, la'l ve fîrûzeden oluşan bir yere düşer. Yanındakiler bu taşlardan alabildikleri kadar alır ve arayışları sonunda zulümâttan çıkmayı başarırlar. (Kutlar 2005: 24-25) Muhibbî Dîvânı'nda sevgilinin dudaklarının âb-ı hayâta benzetildiği bazı yerlerde İskender ve mahiyetindekilerin la'l taşına zulümâtta rastlamalarının da hatıra getirilecek şekilde kullanıldığı görülmektedir:

Zulmet-i zülfüñde la'lüñ âb-ı hayvândur baña	
İy Mesîhâ sözlerüñ derdüme dermândur baña	84/1
Ser-çeşme-i hayvâna ben meyl itmezem la'lüñ yiter	
Ol çeşmeye meyl eyleyen ancak hemân hayvân olur	952/4

La'l, bazen kıymetli eşyaların imâl malzemesi olması bazen sadece rengi dolayısıyla yüzük, tespih, kolye, küpe, taç, hokka, kadeh, elbise gibi varlıklarla ilgili olarak kullanılmıştır:

Pâre pâre göz yaşından la'le döndi dâmenüm Zâhir oldu derd-i dil çâk-i girîbânüm görüp	183/2
Katre katre kanlu yaşuñ rişte-i cân üzre diz Her birisi bî-bahâ la'l-i Bedahşân oldu tut	232/2
Kadüm bir halka-i hâtem olaldan gam elinden âh Gözüm yaş[ı] nigîn olmuş aña bir la'l-i hâtemdür	823/2
Senden gelen seng-i cefâ başuma iy döst La'l ile müzeyyen görünür tâc-ı güherdür	892/2
Dür dişi fikrin Muhibbî eyle her lahza hayâl Hokka-i la'l içre gizlü lü'lü'-i şehvâra bak	1671/5
Kırmızı pûş oluban almış ele la'l kadeh Sanki hûbân-ı Firenk'dür büt-i tersâ lâle	3069/3
Döstüm dak boynuña ya al ele tesbîh idin La'l lü'lü' eyledüm gözden akan sad dâneni	3303/4

7. Mehek (Mihekk, Meheng)

Altın ve gümüşün ayarını tespit etmek için kullanılan siyah sert bir taştır. Ayarı öğrenilmek istenen maden, bu taşın üzerine sürülür. Sürülen iz üzerine önce kezzap, sonra tuz ruhu sürülür. Mihenk taşının üzerinde beliren renge göre altın ve gümüşün ayarı tespit edilir.

Altın, gümüşün ayarını nasıl mihenk taşı belirlerse gerçek âşığı belirleyen de sevgilinin âşığı attığı taşlara, ettiği eziyetlere, çektirdiği cefalara âşığın gösterdiği sabır ile aşkından vazgeçmemesidir. En sabırlı âşık, en sâdık âşıktır. Cefâ ile mihenk taşı arasında her ikisinin de bir şeyin gerçek kıymetini belirleyici unsur olmaları yönüyle ilgi kurulmaktadır:

Döstüm 'ışkuñ gamından oldu çehrem hem çü zer İmtihân kıl gönder olsun seng-i bî-dâduñ mehek	1729/2
---	--------

Zer gibi hâlıslıgum bilmek dilerseñ iy perî	
At cefâ sengini olsun ortamuzda ol mehek	1900/2
Zer gibi pâk 'ayâr 'ışkuñ ile olduguma	
Gönderüp seng-i cefâ atma mehek tecribüme	2919/3

8. Mercân

Mercân, sıcak deniz diplerinde yaşayan, ağaç gibi büyüyen, kalker iskeletli küçük bir hayvandır. Öldükten sonra üst üste birikip mercân kayalıklarını oluşturur. Bazen su üstüne yükselen bu mercân kayalıkları çok büyüyerek mercân adalarını meydana getirir. Farklı renkleri olsa da şiirlerde kırmızı renkli olarak daha fazla yer alır. İşlenerek tespih, biblo, gerdanlık, taç, kadeh gibi eşyaların yapımında kullanılır. (İpekten 1998: 95) En iyi mercânlar, Mersa'l Hazer ve Tunus'tan çıkarılır. Şirin görünmek için yazılan bir duânın da ismi *mercân duâsı*dır. (Çatıkkaş 2009: 499) Bu taş, saralının boynuna muska gibi asılırsa sara hastalığını giderir, üzerinde taşımak nikrîs hastalığı (el, ayak parmaklarında ve eklemlerde ortaya çıkan ağrılı şişlikler) için faydalıdır. Müferrihât içerisine konup yenmesi kanı saflaştırıp ruha kuvvet verir. Dövülmüşü sürme ile karıştırılıp göze çekilirse göz sinirlerini kuvvetlendirir ve göze parlaklık verir. Üzerinde taşıyan kişi düşmanın hilesinden ve nazardan korunur. (Kutlar 2005: 66-67) En iyisi, en kırmızı olandır. Dişlerdeki çürükleri giderir, dişetlerini sağlamaştırır. Ona bakana sevinç verir ve Allah'ın izniyle kederi giderir. (Aksoy 2016: 98)

Divandan alınan aşağıdaki beyitlerde *mâ*, *dem*, *dâne* *dâne*, *la'l*, *elmas*, *tesbîh*, *bahr-ı 'ışk*, *ka'r-ı deryâ* gibi imgeler eşliğinde, âşığın kanlı gözyaşları inciye, cevhere ve mercâna benzetilmektedir:

Gözümden dökilendür dürr ü mercân	
Gelen geh mâdur andan gâhi demdür	505/3
Gözlerümden dâne dâne la'l ü mercân dökilür	
Bilmediler kaymetin ancak hemân dem sandılar	643/4
La'l-i nâbuñ hasretinden bu Muhibbî aglasa	
Gözleri yaşı anuñ ya dürr ü ya mercân olur	1195/7

Kirpügüm elmâs idüp delsem yaşum cevherlerin Dâne dâne her birin tesbîh-i mercân eylesem	2343/3
Bahr-ı 'ışk içre bulup neşv ü nemâ kanlu yaşum Ka' r-ı deryâdaki san niçe mercân büyüdi	3413/3

Mercânın denizden çıkarıldığında kırmızı rengi ve pençeyi andıran girintili çıkıntılı şeklini ifâde etmek için kullanılan “pençe-i mercân” tabîri ile âşığın kanlı gözyaşlarının yüzünde süzülürken çizdiği şekiller arasında benzetme ilgisi kurulmaktadır:

Bahr-ı 'ışk içre şehâ şol deñlü dökdüm kanlu yaş Turmagıla 'âkıbet ol pençe-i mercân olur	592/3
--	-------

9. Yâkût

Kırmızı, sarı ve gök renkli olur. Ateşe dayanıklıdır. Bütün taşlardan ağırdır. Elektrigi bir iki saat muhafaza ettiğine, boğaza asıldığında tâuna (vebâ) vesveseye karşı faydalı olduğuna, emildiğinde harâreti kestiğine ve kışın suya atıldığında suyun donmasına engel olduğuna inanılır. (Onay 2009: 485-486) Yâkût, toz haline getirilerek, başka maddelerin ilâvesiyle bir tertip haline getirilerek rûhî bunalım içerisinde olan hastalara yedirilir. Bu yapılan tertibe “yâkût-ı müferrih” denilmektedir. (Kemikli 2007: 34) Ayrıca yâkût, onu üzerinde taşıyan kişinin, insanların gözünde soylu görünmesini sağlar ve ihtiyaçlarını elde etmesini kolaylaştırır. (Aksoy 2016: 65)

İster isen kim safâ bula bu dil âyînesi Nûş-ı mey kıl hem ferah-bahş adı yâkûtdur	940/4
--	-------

Sarı, ak, gök, içi kızıl veya sarı dışı siyaha yakın olmak üzere çeşitli renkleri olsa da en makbulü kırmızı renkli olanıdır. Bu özelliği, Muhibbî'nin şiirlerinde, aşağıdaki örnekte olduğu üzere, yâkûtun sevgilinin kırmızı dudağı için bir benzetme ögesi olarak yer almasına sebep olmuştur:

Didüm lebüñ bahâsına cânım alur mısın Didi bahâ yok aña yâkût-ı ahmerest	256/4
---	-------

Yâkût, Abbâsî halîfelerinden Mustasım'ın kölesinin de adıdır. Yâkût, Hicrî 600'den sonraki hattâtların en büyüklerinden olmuştur. 1000 mus-haf yazdığı rivayet edilir. 767 tarihinde Bağdat'ta vefât etmiştir. "Yâkût-ı Mustasımî" lâkabıyla meşhurdur. Yazısına "hatt-ı Yâkût" denir. (Onay 2009: 227)

Gerçi kim Yâkût için hattât dirler dehr ara Nermidi hattıñ misâli hatt-ı reyhânı dürüst	298/4
Gerd-i la'lüñde gubâr-ı hattıñ Nüsah-ı Yâkût hatt-ı reyhândur	922/5

Kadeh, yüzük, gerdanlık, küpe, micmer, hokka gibi eşyaların yapı-mında da kullanılır. Muhibbî divanında âşığın kanlı gözyaşlarının, sevgilinin ağzının, dudaklarının yâkûta benzetildiği örneklerle karşılaşılmaktadır:

Kanlı yaşumdan nazar kılsun bu gönlün dârına Bir taşı yâkût u bir taşı anuñ mercân olur	584/4
Murg-ı câna virmedi âh ol lebi yâkût kût Lîk bagrum pâre kıldı gamze-i mekkâr kâr	697/3
Ger gülerse hokka-i yâkûti dürler gösterür Söze gelse lutfıla la'l-i Bedağşânlar kopar	1105/4
Âteş-i ruhsârıñ üzre ol mu'anber hâller Micmer-i yâkût içinde müşgile 'anber yakar	1116/2
Nice yıldur cevher-i eşküm yolında harc olur Kâse-i çeşmüm tolu yâkût u mercândur henûz	1271/5
Kesdükçe tağı 'ışkıla yire dökilen eşkile Yâkût-ı la'le döndürür her yaña seng-i kühken	2579/3

10. Zümürred (Zümrüd)

Yeşil renkli, şeffâf bir taştır. Sertlik bakımından elmaştan sonra gelir. Klasik Türk şiirinde tabîat tasvirleri, sevgilinin ayva tüyleri, taht, mühür, yüzük ve kadeh için kullanılır. (Yılmaz 2008: 65) Sihir ve büyü yapımında

kullanılan zümrüdün kötü ruhları kovduğu, zehirlenmeye iyi geldiği, akrep ve yılanın ondan kaçtığı hatta zümrüde bakan yılanı kör ettiği gibi birçok etkiye sahip olduğuna inanılmıştır. (Özgeriş 2016: 318) Doğumda zorluk çekilmemesi için, kadının sağ oyluğuna uğurlu bir taş, bir zümrüt taşı bağlanmakta böylece, kadına rahat bir doğum yaptırılacağına da inanılmaktadır. (Tanyu 1968: 100)

Aşağıdaki beyitlerde *gül-sultân* ve *gül-dârâ* ilgisi eşliğinde, gülün yeşil yaprakları, Muhibbî tarafından zümrüt bir tahta ve zümrüt bir bisâta (örtü, yaygı, yastık) benzetilmiştir:

Hayme kıldı döşedi yine zümürüdden bisât	
Taht-ı zerrîne çıka ya otura dârâ-yı gül	1963/3
Oturup taht-ı zümürüdde olup sultân gül	
Cem' idüp cümle reyâhîni kılır dîvân gül	2040/1

Aşağıdaki beyitlerde bahârın gelip tabîatın tekrar canlanarak her yerin yeşillenmesi ile zümürüdd *câme*, zümürüdd *cübbe*, zümürüdden bisât imgeleri eşliğinde zümrüt ve zümrüt işlemeli kıyafet arasında renk bakımından ilgi kurulmuştur. Beyitlerde zümürüdd kelimesi *yeşil* anlamında bir *sıfat* olarak değerlendirilmiştir:

Mu'tedil oldı hevâlar irişüp fasl-ı bahâr	
Egine aldı zümürüdd câmesini kûhsâr	701/1
Nev-bahâr oldı bezendi her tarafda şâhlar	
Bâga gel kim [gör] zümürüdd cübbe geydi kâhlar	998/1
Çün döşendi bu zemîn üzre zümürüdden bisât	
Gösterür kendin peleng şeklinde yir yir sâye bak	1578/2

Sonuç

Değerli taşlar, çok eski devirlerden beri parlak renkleri, elde edilmelerindeki güçlük, hastalıklara dermân aranırken kullanılmaları ve yüzyıllar içerisinde oluşmuş gerçek ya da gerçek dışı inanışlar ile dikkat çekmiş, farklı alanlara ait çalışmalarda yer almıştır. Başlıcaları *akîk*, *dür*,

elmâs, kehribâr, lâciverd, la'l, mercân, yâkût, zümürriüd vb. olan bu taşlar, klasik Türk edebiyatı içerisinde de önemli bir yere sahiptir. XVI. yüzyılda yaşamış olan ve Muhibbî mahlasıyla klasik edebiyat geleneğine uygun şiirler yazan Kânûnî Sultân Süleymân Han, şiirlerinde maddî ve manevî kültüre ait unsurlardan sıklıkla bahsetmiş; bu bağlamda değerli taşlara da divanında yer vermiştir. Şâir, değerli taşları özellikle sevgilinin güzelliği unsurlarını tasvir ettiği bölümlerde benzetme unsuru olarak kullanmış; bu şekilde sevgilinin hem güzelliğini hem de yüceliğini pekiştirmiştir.

Muhibbî dîvânında değerli taşlara zaman zaman *güzelin dudağı, yanağı, dişleri, sözleri* ile zaman zaman da *şîir* ve *şîirdeki mânâ* gibi unsurlarla benzerlik ilgileri bağlamında mecâzî anlamlarıyla yer verilmiştir. Diğer taraftan aynı dîvânda değerli taşlar; *küpe, kolye, yüziük, tespih* gibi eşyaların ham hammaddesi olarak gerçek anlamlarıyla da yer bulmuştur.

Divanda sevgilinin dudakları ve âşığın kanlı gözyaşları *akîk, la'l, mercân* ve *yâkûta*; dişleri ve gözyaşları *dür* ve *elmâsa*; âşığın sarı ve solgun benzi *kehribâra*; gökyüzü ve âşığın derdinden vura vura morarttığı göğsü *lâciverde*; gülün yeşil yaprakları ve baharın gelişiyiyle birlikte her yerin yeşillenmesi *zümriide* benzetilmiştir. Bu benzetmelerde renk ilgisinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır.

Şiirlerdeki değerli taşların, en çok teşbîh, telmîh gibi söz sanatları içerisinde ve genellikle anlamı somutlaştırmak için kullanıldığı tespit edilmiştir. Divandaki şiirlerde taşların çıkarıldıkları yerlere, taşlar çerçevesinde oluşmuş halk inanışlarına ve taşların şifâ verici özelliklerine de yer verilmesi, bu değerli taşların toplum içerisindeki yerini ve taşlarla ilgili kültürel yapı içerisindeki algıyı göstermesi bakımından önemlidir.

Kaynakça

- ACUN, Hakkı (2010), *Türk Kültüründe Taşlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- AK, Coşkun (1977), *Muhibbi Divanı*, (yayımlanmamış doktora tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi.
- AK, Coşkun (2010) "Süleyman I Edebî Yönü", *İslâm Ansiklopedisi*, C.38, 74-75, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- AKSOY, Gürsel (2016), *Aristoteles'e Atfedilen Kitâb'ul-Ahcâr Giriş-Çeviri-Değerlendirme*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARGUNŞAH, Mustafa (1990), "15. Yüzyılda Yazılmış Tuhfe-i Murâdî İsimli Cevhernâmede Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.6, 1-20.
- ARGUNŞAH, Mustafa (1999), *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî Tuhfe-i Murâdî İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- ATAKUL, Ayşe; Ceren Küçükuyul; Kaan Sayıt; Selin Süer (2007), *Süs Taşları*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- AYBET, Nahid (1989), *Fuzûlî Dîvânı'nda Maddî Kültür*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EL-BİRÜNÎ, Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed (2017), *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (El-Cemâhir fî Ma'rifeti'l- Cevâhir)*, (Çev. Emine Sonnur Özcan) Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BOSTAN, İdris (1989), "Akîk", *İslâm Ansiklopedisi*, C.2, 263, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- CANIM, Rıdvan (2016), *Divan Edebiyatının Kaynakları*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2017), *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇATIKKAŞ, M. Atâ (2009), *Şiirimizin Beyitler ve Mısralar Sözlüğü*, C. 2., İstanbul: Sütun Yayınları.
- ERDEM, Sargon (1989), "Akîk", *İslâm Ansiklopedisi*, C.2, s. 262-263, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- İPEKTEN, Halûk (1998), *Bâkî Hayatı, Edebî, Kişiliği ve Şiirlerinin Açıklamaları*, 3. bs., Ankara: Akçağ Yayınları.
- KEMİKLİ, Bilal (2007), "Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1, s. 19-36.
- KIRBIYIK, Mehmet (2007), "Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S.18, 61-75.
- KURTOĞLU, Orhan (2006), "Divan Şiirinde Mahlas Değiştiren ve Birden Fazla Mahlas Kullanan Şairler", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38, 71-91.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2002), "Ahmed-i Bîcân'ın Manzum Cevâhir-nâme'si", *Arayışlar, İnsan Bilimleri Araştırmaları 7/8*, s. 59-68.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2003), İki Türkçe Cevâhir-nâme'ye ve Cevherlerin Etkilerine Dair, *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 58, 121-128.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2005), *Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*, Ankara: Öncü Kitap.
- MURAD, Sibel ve Büşra Ateş (2018), "Muhammed B. Garsü'd-dîn El-Halebî'nin Cevher-nâme'si", *Asobid Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 3, 97-116.
- ONAY, Ahmet Talat (2009), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, İstanbul: H Yayınları.
- ÖZGERİŞ, Mutlu Melis (2016), "Değerli Taşlar Yönünden Ahmet Paşa Divanı", *Türkiyat Mecmuası*, C. 26/2, 307-327.
- PALA, İskender (2003), "La'l", *İslâm Ansiklopedisi*, C.27, 69, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- PALA, İskender (2015), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 25. bs., İstanbul: Kapı Yayınları.
- ŞENTÜRK, Atillâ (2016), "Akik", *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*, s. 223, İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.
- TANYU, Hikmet (1968), *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- VOILLOT, Patrick (2013), *Elmaslar ve Değerli Taşlar* (Çev. Marşa Franco), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- YAVUZ, Kemal ve Orhan Yavuz (2016), *Muhibbî Dîvânı Bütün Şiirleri*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- YENİTERZİ, Emine (1998), "Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, 87-103.
- YILMAZ, Meryem (2008), *XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiiri'nde Değerli Taşlar*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.